

Saday Budaqlı

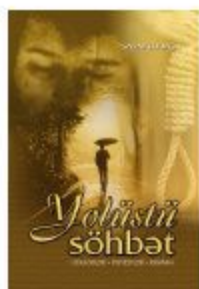
YOLÜSTÜ SÖHBƏT

SADAY BUDAQLI

YOLÜSTÜ SÖHBƏT

HEKAYƏLƏR, POVESTLƏR VƏ ROMAN

“TƏHSİL”
Bakı– 2015

Redaktor:
Səxavət Sahil

Saday Budaqlı

S.64 Yolüstü söhbət. Bakı, "Təhsil", 2015, 320 səh.

S $\frac{450202000545}{067}$ 2015

© "Təhsil", 2015

OTUZ İLDƏN SONRA

Aradan otuz il keçib, ancaq o əl boyda kitabdan ürəyimə düşən gümüşü işıq hələ də öləzəməyib. “Yazıçı” nəşriyyatında “Müəllifin ilk kitabı” seriyasından nəşr olunsa da, “Döngə” Saday Budaqlının heç də ilk kitabı deyildi; bundan bir il qabaq, yəni 1984-cü ildə onun Moskvada da “Uduş” (“Vııqrıř”) adlı hekayələr toplusu çapdan çıxmışdı, üstəlik, həmin kitab sovetlər ölkəsində yaşayan gənc qələm adamlarının ala biləcəyi ən nüfuzlu Maksim Qorki mükafatına layiq görülmüşdü. Bu da hələ hamısı deyil; ona qədər Sadayın hekayələri Moskvada “Drujba narodov” jurnalının, “Nedelya” həftəliyinin mükafatlarını da almışdı. Bilənlər bilir: sovetlər dönəmində rus olmayan, ya da rusca yazmayan bir gənc yazıcının öz vətənindən qabaq imperiyanın mərkəzində kitab çıxartdırması, orada tanınması, parlaması çox müşkül məsələydi. O zaman əyalətdən gələn cavan sənətkar Moskvada hansı uğurlara əl yetirə bilərdisə, hansı mükafatlara yiyələnə bilərdisə, Saday Budaqlı öz istedadı, zəhməti hesabına bunlara nail olmuşdu. Ancaq burada bir az da insafsızlıq elədim, çünki təkcə əyalətdən gələnlərin yox, elə imperiyanın mərkəzində doğulub-böyüyən gənclərin də Sadayın qazandığı ədəbi uğurlara imza atması asan başa gələn məsələ deyildi.

Demək, Saday bir çox yurddaşından, nəsildəşindən fərqli olaraq Moskvada – Maksim Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda oxuduğu illəri yelə verməmişdi. Tələbəlik illərindən sonra onun böyük paytaxtdan kiçik paytaxta yetişmiş, bişmiş, tanınmış, bir sözlə, “hazır” yazıçı kimi qayıtması indi mənə qədim Roma sərkərdələrinin zəfər yürüşündən “əbədi şəhər”ə triumfal dönüşünü andırır. Bundan sonra qalırdı “Roma”da öz layiqli yerini, mövqeyini tutmaq. O vaxtlar harada yaşayıyır yaşasın, hansı dildə yazır yazsın, bütün sovet yazıçılarının dünyaya qapısı, pəncərəsi Moskvadan açılırdı; mənə – onun məktəbli oxucusuna

elə gəlirdi, Saday Budaqlı o qapı-pəncərə önündə öz növbəsini tutub gəlib, çox keçməz, bir Azərbaycan yazıçısının da dünya arenasına yolu açılar, həm də o yazıçı təkcə özünə yox, bütün çağdaş ədəbiyyatımıza, özündən sonra gələnlərə də ciğir açar. Hər halda Saday Budaqlının yazdıqları da, qazandıqları da buna inanmağa tam əsas verirdi.

İki il sonra – 1987-ci ildə Saday Budaqlının Bakıda “Çat” adlı bir kitabı da nəşr olundu. Əsgərlik çəkdiyim 1988-ci ilin bir qış günündə atamın göndərdiyi bağlamanın arasından o kitab çıxanda nə qədər sevindiyimi ömrümdə unutmaram. Kitabdakı yazıların çoxunu ədəbi jurnallardan oxumuşdumsa da, o yazıların bir kitabə yığılması adamda ayrı-ayrı kəndlərdə, şəhərlərdə yaşayan bacı-qardaşların xeyirdə-şərdə ata evinə toplanması kimi bir ayrı ovqat yaradırdı. Sadayın da ədəbi taleyində böyük rol oynamış yazıçı Elçin kitabə yazdığı “On ildən sonra” adlı ön sözdə hələ tələbəlik illərindən tanıdığı müəllifin on ildə gördüyü işlərə yekun vurur, Saday Budaqlı yaradıcılığının ilk onilliyini, necə deyərlər, qənaətbəxş saymaqla yanaşı, sonrakı onillik üçün nikbin proqnozlar verirdi: o hesabla 1997-ci ilə qədər Sadayı da, ədəbiyyatımızı da böyük uğurlar gözləyirdi...

Ancaq dünyaya qəlbinin, vicdanının gözüylə baxan yazıçının hesabı heç də həmişə amansız, vicdansız fələyin hesabıyla uzlaşmır. Fələyin öz sayğacı var.

O zaman növbəti on ildə dünyanın, xalqların, o cümlədən də bizim başımıza nələrin gətiriləcəyi kimin yuxusuna girərdi? Sadayın da, ədəbiyyatımızın da yeni uğurlar qazanmalı olduğu həmin on ildə şəhərlərimizin, kəndlərimizin yer üzündən silinəcəyini, sözün-sənətin, fələyin fəndləri, şeytanın qurmacaları qarşısında aciz, əliyalın qalacağımı, yazıçılığın bir peşə kimi, az qala sıradan çıxacağını kim deyərdi o vaxtlar? Doğrudu, 1990-cı ildə Saday Budaqlının Moskvada “Torpaq” (“Zemlya”) adlı daha bir kitabı işıq üzü gördü, ancaq onda artıq nə ölkə, nə də millət kitab-dəftər hayındaydı; neçə-neçə sadayları qanadının altına alıb oxudan, yerbəyer eləyən dövlətin canındakı xərçəng şisi bütün orqanizmə kök atıb son həddinə çatmışdı, imperiya sınıq-salxaq gövdəsiylə ögeyli-doğmalı cəmi övladlarının çiyinə çökməkdəydi. O günlər kitab da, yazı da, qələm də çox miskin, çox ələcsiz görünürdü.

Beş-altı ildə dörd kitabı çapdan çıxmış, otuz beş yaşına qədər adını Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə yazdıra bilməmiş, şöhrətə aparan yolun keçdiyi səhralıq boyu təmkinlə, həyatsız-küysüz, arxayın-arxayın, ancaq inadla, inamla köçünü sürən yazıcının növbəti kitabının bir də – nə az, nə çox – düz iyirmi beş ildən sonra işıq üzü görəcəyi kimin ağılına gələrdi onda?..

* * *

Bu illər boyu ədəbiyyatın, sənətin, qəlbin, vicdanın üstündən çəkilməyən qara buludlar mənim içimə düşsən o gümüşü işığa kölgə sala bilmədi. Sadayın “ilk” kitabını oxuyanda mən eynən Kafkanın hekayələriylə tanış olan Markesin (yanılmıramsa, o zaman onun da on yeddi yaşı olub) keçirdiyi duyğuların tilsiminə düşmüşdüüm: demək, belə də yazmaq olarmış, əgər bunlar ədəbiyyat üçün yarayırsa, demək, yazmağa dəyər...

Məsələ çox sadəydi: mən Sadayın hekayələrində yaşantılarımı yazıya çevirməyin yollarını tapmışdım. Ona qədər daha çox öz təcrübəmə yad olan mətləblərdən, özümün yox, öz gələnin dərdindən (onları öz dərdimə çevirə bilmədən) yazırdım. Saday Budaqlını oxuyandan sonra ədəbiyyata, nəsrə baxışım dəyişdi, elə bil çoxdan əlimin altında yatan, ancaq dilini bilmədiyim bir alətin nəyə yaradığını, ondan necə istifadə olunduğunu mənə anlatdılar. Onun hekayələrindəki Heminqueysayağı “aysberqlər”, bir cümlənin arxasından boylanan on cümlə, bir dialoqun arxasında gizlənən on söhbət mənə nəyi yazmaq lazım olduğundan da çox, nəyi yazmamaq lazım olduğunu öyrətdi. On səkkiz yaşında yazdığım bir hekayədə Sadayın təsiri açıq-aşkar görünür.

Onun qəhrəmanları böyük tarixi proseslərdən kənarında, gurultulu ictimai-siyasi hadisələrdən uzaqda təkbaşına dolaşırlar. Onları hansısa tarixi zərurət, ya kütlələrin hərəkətverici qüvvəsi işə salmur. Bu adamların hansı zamanda, hansı dövrdə, hansı ölkədə yaşadığını da düzəməlli kəsdirmək olmur, elə bil tarix onları hardasa salıb itirib, ya da heç əvvəldən karvana qoşmayıb. Zaman-məkan onlardan ötrü elə bir əhəmiyyət daşımır, bu adamlar hayana getsələr, harada olsalar da, təhtəlişüurun zirzəmisindən çıxıb bilmirlər. Keçmişin çaxmağı çəkili tufənginin lüləsi bir an onların kürəyindən aralanmır, adına gələcək deyilən qəza-qədər bir an onların yedəyini əldən buraxmır.

Bu adamlar daim “döngə situasiyasında” yaşayırlar: qəfil qarşıdan kimsə çıxacaq, ya da qəfildən nəsə baş verəcək. Çox vaxt onların adını da bilmirik, görkəmindən, boy-buxunundan, yerləşindən-duruşundan da xəbər tutmururuq, çünki Sadayın personajı müdam öz dərisinin içində, öz beyninin sırımları arasında, düşüncələrinin burulğanında yaşayır. Qələmiylə can verdiyi adamlar onun dünyasında xəyal kimi, kölgə kimi, təhtəlsüurun yeriyan obrazı kimi dolaşırlar. Onlara qıraqdan baxmaq da olmur, çünki Sadayın bütün “kamera”ları personajların içində qurulub, müəllif də, oxucu da dünyanı onların gözüylə görür. Personajların başı üstündə yazıçı əli, müəllif zəhmi duyulmur – Saday Budaqlımın ədəbi demokratizmi bu mənada sərhəd tanımır. Onun əsərlərində müəllifin yeri məsələsi Floberin dediyi sayaq həllini tapıb: “Allahın təbiətdə iştirakı kimi – hər yerdə var, ancaq gözə görünmür”.

Doğrudan da, Saday Budaqlı “obyektiv” yazı manerasından uzaq duran yazıçıdır; o, yaratdığı obrazları öz arxasınca çəkib aparmır, özü onların ardınca gedir, özü onların izinə düşür, onların ömrünün qaranlıq döngə-dalanlarına işıq tutur. Onun əsərlərində müəllif münsif deyil, hakim deyil, olsa-olsa şahiddi. Sadayın yazıçı obyektivliyi də elə onun danışdığı subyektiv tarixçələrin muxtariyyətində, göydəki ulduzlar sayaq həm çox yaxın, həm də çox uzaq insanların yer kürəsi deyilən bir şəbəkə içində var ola bilməsində özünü göstərir – “Şəbəkə” povestində olduğu kimi. Bu əsərdə danışılan beş əhvalatdan (beş monoloq da demək olar) sonra gələn yekun fəslin üç personajın iştirak elədiyi dramatik formada verilməsi insanın əslində öz subyektiv dünyasında səmimi olduğu, “obyektiv” sayılan aləmin Şekspirin dediyi teatrda qoyulmuş riyakar tamaşadan başqa bir şey olmadığı qənaətini yaradır.

Kəskin süjet, macərəçilik, kütləvi səhnelər, ictimai pafos – bunlara Saday Budaqlı yaradıcılığında rast gəlmək olmaz. Onun əsərlərində zahirən, az qala heç nə baş vermir, çünki Saday insanın fiziki-bioloji, dini-milli, ictimai-siyasi kimliyini yox, psixoloji kimliyini (bəlkə də nəliyini) araşdırır, yaratdığı personajların bioqrafik macərələrini yox, psixoloji macərələrini qələmə alır. Bu əsərlərdə inqilablar, çaxnaşmalar, ölümlər, qətlər, alçalmalar, alçaltmalar – hamısı insanın içində baş verir. Onun qəhrəmanlarının başına nə gəlirsə, cəmiyyətin gözündən

qıraqda, şüurun alt qatında, fələyin məxfi əməliyyat sahəsində, instinktlərin gizli reaksiyalarının aparıldığı qaranlıq zirzəmidə gəlir. O zirzəmidə nə kimyalar qaynadılır, nə maddələr alınırsa, sonunda bu maddələrdən insanın taleyi bişirilir. Bəzən Sadayın personajı arxasınca silahlı konvoy kimi hərlənən taleyinin gözündən yayınıb azad olmağa, xoşbəxt olmağa can atır, onda da ya lotereyasının vaxtı keçmiş olur ("Uduş"), ya yolu yarı mənzildə qırılır ("Zədə"), ya ölümünə qurtuluş kimi göz dikdiyi qardaşı sağ qalır ("Fevral"), ya beynindəki qarışıqlığa aydınlıq gətirmək üçün bir dindarın məbəd qapısına üz tutduğu ümidlə qaça-qaça getdiyi kafeni yerində tapmur ("Qırxıncı otaq"), ya da kimisə (əslində özünü) intizardan qurtarmağa gecikir ("Firuzə qaşlı sırğa"). Kəskin süjetlər olmasa da, Saday Budaqlının əsərlərində kəskin dönüşlər, sərt döngələr, qəfil gedışlər bəs deyincədi.

Sadayın özünün də öz qəhrəmanlarına bir şəxsiz bənzərliyi var: o da onlar kimi dünyaya içinin dərinliklərindən, ağılın mikroskopla belə seçə bilmədiyi qatlardan baxır. Oradan aləm bir özgə cür görünür. Elə buna görə də Sadayın həyata, hadisələrə çox ayıq, hay-küysüz, orijinal, çox da dərin yanaşması var – necə deyərlər, dərin çaylar sakit axır. Nəsrə nə qədər apolitik olsa da, mən bu illər ərzində onun ölkədə, dünyada baş verən ictimai-siyasi proseslərə biganə qaldığını görməmişəm. İntəhası, Saday Budaqlı dövrün, cəmiyyətin sosial mənzərəsini yaradan yazıçılardan deyil, o, ictimai yüklü hadisələri də kütlənin "əлиндən alıb" fərdin psixoloji mülkiyyətinə çevirə bilir. Məsələn, Qarabağ köçkünlərinin taleyi barədə çox deyilib, çox yazılıb, neçə-neçə film çəkilib; ancaq az-az fakt, tək-tək sənəd insanı "Əclaf" hekayəsindəki Feyzi kişinin taleyi qədər sarsıda bilər. Müharibədə təkə yurdunu yox, oğlunu, gəlinini, nəvələrini, bir sözlə, bütün var-yoxunu itirmiş qoca kişiyyə əclafcasına aydın bir sual verilir: "Sən axı niyə yaşayırsan, niyə ölmürsən?.." Bir savaşıçı bəlkə bu suala asan cavab tapardı, məsələn, qisas almaq üçün, düşmənlərini öldürmək üçün yaşadığını deyərdi; fələyin qumarında bütün həyatını uduzmuş, əлиндən heç nə gəlməyən, dünyanın bazarında fağır-fağır hərlənib tərəzi qabağında qalmış tərəvəzlə dolanan qoca qaçqınsa bu qəddar sualın qabağına öz miskin, iddiasız ölümündən başqa nəylə çıxıb bilərdi?..

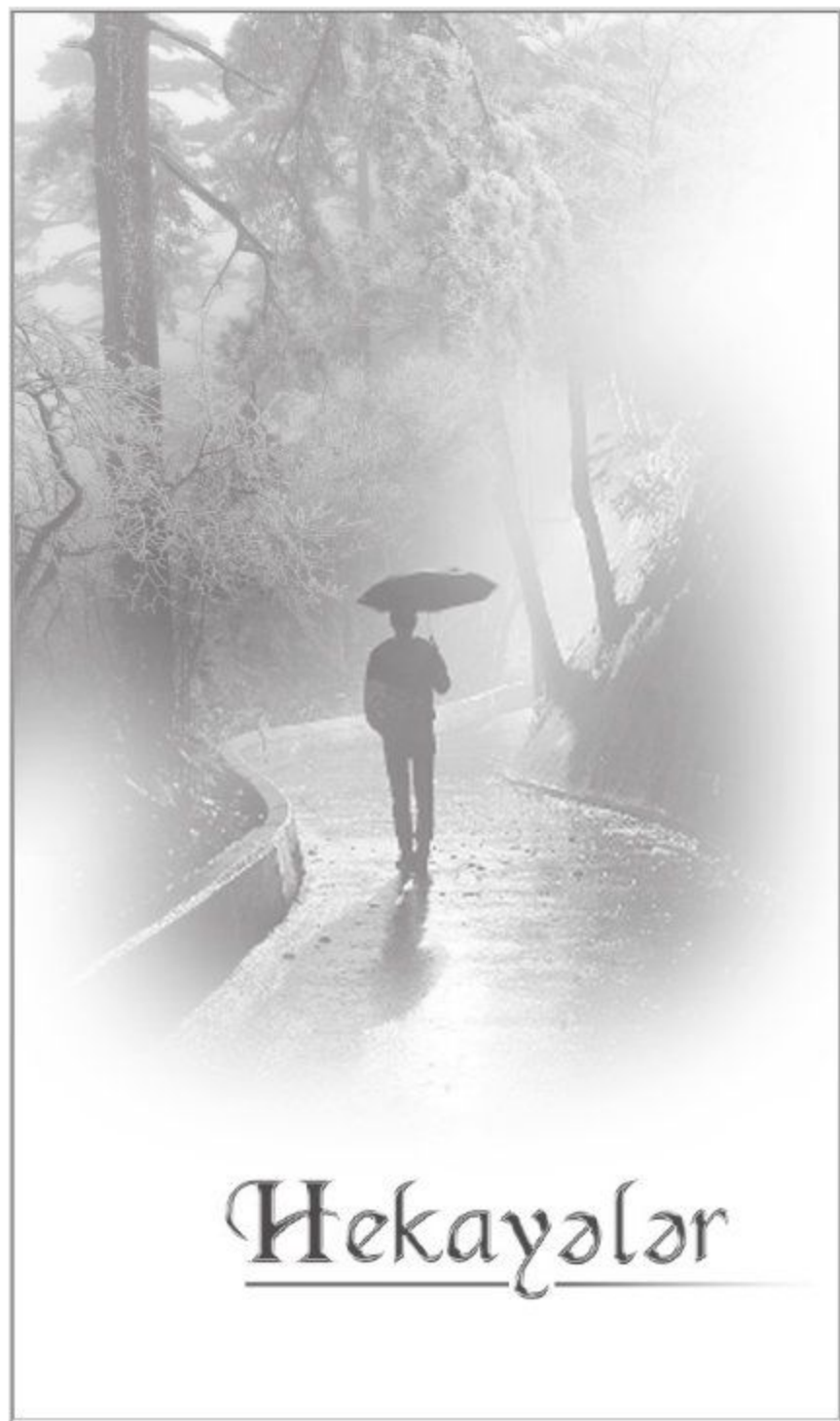
“Yolüstü söhbət” Saday Budaqlının latın qrafikasıyla nəşr olunan ilk kitabıdır. “Döngə”də, “Çat”da toplanmış yazıların hamısı olmasa da, çoxu bu kitabda yer alıb. Üstəlik, Sadayın doxsanıncı, ikimininci illərdə yazdığı “Yağmursuz havaalar”, “Yolüstü söhbət”, “Əclaf”, “Yaxşı oğlan”, “Nisgil”, “Bir yay günü”, “Qoca” kimi hekayələri də yeni kitaba salınıb. Sadayın vaxtında hər biri ədəbi hadisəyə çevrilmiş “Şəbəkə”, “Fevral” povestlərini, “Zədə” romanını kiril əlifbasını bilməyən gənclər yalnız indi oxumaq imkanı qazanacaqlar. Bu əsərlərin yenə də oxunacağına inanıram, çünki Saday Budaqlının yaradıcılığı dövrdən, zamandan, məkandan asılı yaradıcılıq deyil.

Otuz il qabaq mənə – Sadayın “ilk” kitabını əlindən yerə qoymayan bir məktəbliyə “düz otuz il sonra Saday Budaqlının kitabına ön söz yazacaqsan” desəydilər, inanmazdım. O vaxt Sadayın otuz yaşı vardı, indi bir otuz da üstünə gəlib. Bu otuz ildə mən onun oxucusundan həmsöhbətinə, dostuna çevrilmək şərəfinə nail oldum. O zamanlar mən Saday Budaqlıya bir salam vermək, onun sözünü-söhbətini eşitmək üçün fürsət güdürdüm; sonralar onunla saysız-hesabsız görüşlərimiz, söhbətlərimiz oldu, Azərbaycanın bölgələrinə səfərlərə çıxdıq, bəzən gecə səhərə qədər yatmayıb dərdləşdik, dağlara dırmandıq, bulaqlardan içdik, çaylarda çimdik, dostlarla birgə məclislər qurduq, şəkillər çəkirdik... Hətta bir səfərimizdə Saday bizi qəhrəmanlarından birinin prototipiylə tanış elədi – o kişinin öz “müəllifini” necə duz kimi yaladığı heç yadımdan çıxmaz...

Noyabrın 13-də Saday Budaqlının 60 yaşı tamam olur. Məndən ötrü Azərbaycan ədəbiyyatının ən parlaq simalarından olan könül dostumu, əqidə qardaşımı bu yubiley münasibətilə hamudan qabaq təbrik eləmək imkanı qazandığıma görə çox sevinirəm. Birinci otuzillikdə Saday öz təxəllüsünü ədəbiyyat tariximizə tanıda bildi. İkinci otuzilliyin böyük hissəsi təkcə onun üçün yox, bütövlükdə ədəbiyyatımız üçün çox da uğurlu keçmədi. Ömrün üçüncü otuzilliyində Saday Budaqlının yeni bir güclə ədəbiyyat meydanına girəcəyinə qəti şübhə eləmirəm, çünki onu yaxşı tanıyıram, əsla tükənmədiyini, hələ deməyə sözünün çox olduğunu, masasının gözündə bir yarımçıq romanın, müəllifin “qəbulunda” növbə gözlədiyini bilirəm.

Fəxri Uğurlu

26 sentyabr 2015-ci il

Hekayələr

YAĞMURSUZ HAVALAR

Dünən tualetdən çıxıb kəmərini bağlaya-bağlaya fikirləşdi, bəlkə özünü öldürsün. Havalər birdən-birə sərinləmişdi. Yatıb durmuşdular ki, axşamkı bürküdən əsər-ələmət yoxdu, yağış yağır, soyuq külək əsir, camaat əyin-başını qalınlaşdırıb. Arvadı qab-qacaq cingiltisi arasından yadına salmışdı ki, bu gün sentyabrın iyirmi ikisidi, yəni bu gün payız girib, o da bircə gündə cildini dəyişən adamlara, şəhərə baxa-baxa təbiətin işinə əməllicə heyrətlənmişdi. Ancaq heyrəti tez keçmişdi, xırda-xuruş qayğılar onu üstələmişdi, qanını bir balaca qaraltmışdı; gərək təzə ayaqqabı alaydı, plaşı təmizlənməyə verəydi, hələ arvad-uşağa da nələrsə almaq lazım olacaqdı. Bu narahatçılığı da çox davam gətirməmişdi, illərlə yığdığı təcrübə əhdinə sadıq çıxmışdı. Doğrudan da, darıxmağa, kefini pozmağa dəyməzdi, payızı, üstəlik, qışı da birtəhər yola verəcəkdı, yaz günəşi kürəyini qızdıran kimi də çəkdiyi bütün çətinlikləri, qanqaraçılığı unudacaqdı, necə ki, şükür Allaha, unuda-unuda gəlirdi.

Bürkünü, bu il özünü aldada-aldada, günü günə sata-sata axır ki, getmədiyi çimərlik həvəsini yuyub aparan həmin yağışdan sonra istilər birdəfəlik sındı. Yağmursuz, günəşli günlər idi, şairlərin dediyi əsl qızıl payız idi, havalər sınımışdı deyə, elə bil təmizlənmışdi də, indi, heç olmasa,

sinədolusu nəfəs ala bilirdi. Nədənsə payızın belə günəşli günləri həmişə onun yadına baharı salırdı, özü də bir ilin, beş ilin baharını yox. Durduğu yerdə haradansa burnuna tüstü qoxusu dəyirdi, adını bilmədiyi bir hiss də bu tüstü qoxusuna qarışib ona Novruz bayramını, uşaqlığını xatırladırdı. "Xatırlamaq" bəlkə də yalan sözdü, çünki keçmişin sehrinə bircə an düşürdü, nəyisə xatırlamağa heç macal da tapmırdı, uşaqlıq illəri, keçirdiyi hisslər, sevinci, ağrı-acısı sızılıb-sızılıb bircə ana sığışırdı. Ona görə həmin bircə anda baş açə bilmirdi ona nə olub, niyə doluxsunub, ağlamaq istəyi dərddəndi, yoxsa xoşbəxtlikdən.

Ümumi həyətlı, ümumi tualetli, bir-birindən taxta divarlarla ayrılmış, üst mərtəbənin bitişik, yeriyəndə dar artırmaları asma körpülər kimi yırğalanan bu ikimərtəbəli binadakı evlər quş qəfəslərinə oxşayırdı. Balaca bir hayküy hamını diksindirirdi, səslər, sözlər evdən-evə keçirdi, ağızdan-ağıza düşürdü, çeynənib-çeynənib həyəətə çıxırdı, o qədər dəyişirdi, bəzənirdi, az qala yiyəsi də onu tanımırdı. Ona görə evdə hamı məcbur idi mehriban dolansın, səsinə qıssın, hirsini-hikkəsini boğsun, kənardan baxanda elə bilərdin bu binada hamı xoşbəxtti. O, elə də bilirdi, hər halda, bilmək istəyirdi, çünki dərinə gedəndə nəşə tapırdı, sonra da tapdığından qaça bilmirdi, rahatlığını itirirdi. Di gəl, Xeyri qarı ona qaçmağa yer qoymamışdı. Xeyri qarı divarın o üzündə idi, gecəsini-gündüzünü çaş-baş salmışdı, görürdün, haçan oldu öz-özünə danışır, donquldanır. Danışmayanda da nəfəsi eşidilirdi, elə bil körük basırdılar, elə bil kahadan külək üfürürdü. Bir torba ət-sümükdü, yaşını, indisini, keçmişini, ölüb-qalan uşaqlarının adını, adamların yaxşılığını, pisliyini unutmuşdu. Yeməyi

qabağında qoyub qızını söyüb-yamanlayırdı, deyirdi çörək vermir, baxmır mənə, özünə ölüm diləyirdi, amma çimizdirəndə çırpınırdı, sıtqanırdı, ağlayırdı, elə bilirdi yuyat yeridi, yuyub kəfənləyəcəklər. Bu qarının ona dəxli yox idi, bu qarı onun heç kimi idi – bunu çox təkrarlamışdı, intəhası, özü ilə bacarmırdı, divarın o üzündəki hənirti ovqatını qarışdırırdı, evlərində heç kim olmayanda ərinməyib səsə çıxırdı, ya arvad-uşaqdan kimisə göndərirdi, lazımdısa, həkim çağırtdırırdı, dava-dərman tapdırırdı, həyət-bacada qoluna girirdi, aftafasını doldururdu, uzun-uzadı şikayətlərinə səbirlə qulaq asırdı... və bütün bunları fikrində eləyirdi. Beləcə çoxuna yaxşılıq eləmişdi, dar gündə dadına çatmışdı. Ona görə də həmin adamlardan yamanlıq, kobudluq, soyuqluq görəndə yanıb-yaxılırdı.

Axır vaxtlar yenə tez-tez güzgüyə baxmağa başlamışdı. Deyəsən, daha ömrü xırıd eləyirdi; saçı seyrəlirdi, ordan-burdan ağarırdı, üz cizgiləri kobudlaşırdı, dişləri çürüyürdü. Yəqin, bəzi xəstəliklərdən hələ xəbəri yoxdu, hələ o xəstəliklər yol gəlirdi, bədəninin harasındasa xımır-xımır öz işini görürdü, birdən ayılacaqdı ki, hazırdı: yel, şəkər, astma, miokard... Azar o idi ki, dəyişən üz cizgilərini güzgüdə gördükcə hövsələdən çıxırdı və belə şeylərə görə əzab çəkdiyi üçün xəcalətlənirdi. Ancaq özüylə, hissləriylə bacarsaydı nə vardı ki. Düzdü, hissləri daha əvvəlki kimi onu yerindən oynatmırdı, bir az kəsərini itirmişdi, korşalmışdı, bir az da özü noxtasını çəkirdi, nalını tökməsin deyə, bacardıqca çarpışmalar, təlatümlər meydanına salmırdı, yorğa yerişlə, öz tanış cığırılarıyla sürüb gedirdi. Çılğınlıq, səbirsizlik, yuxusuz gecələr – bu olmuşdu, əvvəllər olmuşdu, özünü tələdirirdi, tez, tez, tez böyüsün, sərbəstləşsin, dost qazansın, qadın tanısın, evlənsin, uşağı olsun, arvada xəyanət eləməyin

necəliyini bilsin, qısqansın, onu qısqansınlar, tez, tez, tez... Görə-görə gəlmişdi və birdən məlum olmuşdu ki, daha tələsməsə də olar, daha keçirdiyi hisslər üst-üstə düşür, bir-birini təkrarlayır, daha çox-çox şeyləri rahatca yerinin içində uzanıb təsəvvür də eləyə bilər.

Bəlkə təsəvvür eləyə bildiyinə görə də Səlvi ilə görüşə indi o qədər də can atmırdı. Araya bir iş düşəndə, bəhanə tapılarda sevinirdi. Ancaq sonra özünü söyə-söyə, kiminsə üzünün suyunu tökə-tökə açarını aldığı otaqda keçirdiyi iki-üç saata da sevinirdi, Səlvini ona yetirdiyi üçün Yaradana dua eləyirdi.

Səlvi ilə tanışlığı avtobusdan başlamışdı. Səhər-səhər uşağı bağçaya aparanda həmişə basırığa düşürdü. Və günlərin bir günü qarayanız, suyuşırn bir qız ondan uşağı alıb qucağında oturtdu. Bir dəfə belə, iki dəfə belə, üç dəfə belə, sonra bu təsadüfi görüşlərə öyrəşdilər. Uşağın ona getməyindən, kiritmişə qucağında oturmağından qızın xoşu gəlirdi; uşağı danışırdı, saçını sığallayırdı, oxşayırdı, hətta artıq uşaq üçün əl çantasında konfetdən, peçenyedən nəsə gəzdirdi. Onlar ilk dəfə rastlaşanda qış idi; palto, papaq, qırmızı şərf. Qış çıxdı, yaz girdi, Səlvinin ipək saçlarının yumşaqlığı, dərisinin hamarlığı, boynunun zərifliyi hiss olundu. Səlvi özünə, bəzək-düzəyinə fikir verirdi, elə bil onunla görüşə gəlirdi, elə bil bəzək-düzəkli otaqda gözə xoş görünsün, nəzəri çəksin deyə, hər gün nəyinsə yerini dəyişirdi. Bəzən rastlaşmırdılar – Səlvinin gözləri umuküsü eləyirdi; bəzən tək olurdu – Səlvi nigaran qalırdı. Hərdən də uşaqla əyləndiyi yerdə birdən-birə duruxurdu, sifəti kölgələnirdi, gözləri yol çəkirdi. O bu qüssənin səbəbini başa düşürdü, bilirdi Səlvinin ürəyindən keçənləri

– kaş bu uşaqı o doğmuş olaydı, beləcə bir yerdə uşaqı bağçaya aparaydılar, bağçadan gətirəydilər, indiki səddi qırıb onunla danışaydı, nəşə soruşmaq üçün qoluna toxunaydı, heç kimdən çəkinmədən üzünə gülümsəyər. O, Səlvini intizarda çox qoymadı...

Yaxşı ki, Səlvi onu incitmirdi, ürəyini ələk-vələk eləmirdi, astarına çevirmirdi. O da Səlviyə əxlaq dərsi vermirdi, arvad-uşaqlı kişinin subay, cavanca bir qıza tay olmadığını söyləyib onu haqq yoluna qaytarmağa çalışmırdı. Onsuz da haçansa ayrılacaqdılar, gec-tez nəşə olacaqdı, ya birdən-birə, ya yavaş-yavaş. Onsuz da həyat da müvəqqətiydi. Yel, miokard, astma..., ya avtomobil qəzası. Bir də gördün, arvadı şikayətlənirdi, deyirdi nə olaydı, bir dəfə də bizim bəxtimiz gətirər, nəşə tapaydıq, ya maşından-zaddan udaydıq. Düzdü, onların bəxti gətirib maşın-zad udmurlar, di gəl, gündə nə qədər adam maşın altına düşür, ya çayda boğulur, pilləkəndən aşır. Onların hələ ki bu sarıdan da “bəxtləri gətirmir”. Buna da şükür.

Hərdən könlünə toxunanda, görüşünə getməyəndə, ya elə-belə darıxanda quş olurdu, uçub Səlvinin pəncərəsinə qonurdu. İstəyirdi beş addım oyandakı Səlvini, onun necə baxdığını, gülümsədiyini, kiməsə nazlandığını, kimdənsə küsdüyünü görsün, yad adamlar içində dolaşan yad təbəssümlü bu qızın onun olduğuna özünü inandıra bilməsin, bir az qüssələnsin, əzab çəksin, özü özünü bir az ağrıtsın.

Səlvinin otağı bapbalaca idi. Bu bapbalaca otaqda qapının girəcəyindən iri güzgü asılmışdı. Səlvi o güzgünün qabağında sığallanırdı, daranırdı, həyəət düşəndə, nə üçünsə mağazaya qaçanda da tələsik güzgüyə boylanırdı. Qadın bəzənirsə, demək, istəyir xoşa gəlsin, diqqət çəksin, sevilsin. Ancaq kişilərin çoxu sadələvhdü; elə bilir bürüzə versə, hiss elət-

dirse, qadın ondan inciyər, onun haqqında pis düşünər. Amma heç bir qadın sevildiyini hiss eləsə, inciməz, özünü incimiş göstərsə də, inciməz. Bu da çox vaxt unuttuğu həqiqətlərdəndi.

Səlvi ata-anasının tək uşağı idi. Ondan böyük bacısı üç yaşında ölmüşdü. Qohum-qardaş yaylağa yeyib-içməyə gediblərmiş, başları qarışır, bir də görürlər uşaq yoxdu. Axtarmadıqları, gəzmədikləri yer qoymurlar, meşəni ayaqdan salırlar, uşaq tapılmır ki, tapılmır. Anası başına-gözünə döyürmüş, deyirmiş yuxusunu görmüşdüm: görmüşdüm köç gedirik, arabadan bir quzu düşür, qışqırıram ki, a gözünüz tökülsün, görmürsünüz quzu düşdü, götürsəniz... Uşağı səhər qayıdıb süfrə açdıqları yerdən bir azca aralıda tapıblar. Demə, onların başı qarışanda, uşaq gedib kolun dibində yatıbmiş. Ona görə də gəzənlərin səsinə, harayını eşitməyib. Deyir, uşaq yan-yörəsini qazıq-qazıq eləyibmiş... Əhvalatı eşidəndən o qız yadından çıxmırdı, gözünün qabağından getmirdi. Necə olub tapmayıblar? Ağilları kəsməyibmi ki, üç yaşlı uşaq uzağa gedə bilməz? Bəs ürəkləri necə gəlib ki, evə qayıda biliblər? Axır dözmədi, həmin ilə, həmin günə qayıtdı, gecənin bir aləmi yolunu o meşədən saldı, ağlamaqdan səsi kəsilən uşağı tapıb bağına basdı, öpə-öpə, əzizləyə-əzizləyə meşədən çıxartdı, aparıb dərddən üzülmüş ata-anasına qaytardı. Həmin uşaq elə Səlvi idi, bunu özü bilmirdi, ancaq elə ona görə evlərində hamı toxtamışdı, ona görə bu əhvalatı belə sakitcə xatırlayırdılar. Öz ürəyinə də toxtaqlıq gətirən sonluğu Səlviyə demədi, çünki dedi-demədi – fərqi yoxdu, o vacibdi ki, uşaq meşənin zinriyində zülüm-zülüm ağlayıb anasını çağıranda, torpağı cırmaqlayanda, böyürdən bir Allah

bəndəsi çıxmışdı, qoymamışdı onsuz da ağrılı, əzablı dünyada heç nədən bir zülüm də olsun.

Dünyada hamı istəyirdi dərdi özündən uzaqlaşdırsın, necəsə, nəyləsə təsəlli tapsın. Yaşamaq doğrudan da ağır iş idi. Nələr fikirləşib tapmamışdılar, nələr quraşdırmamışdılar; məktəbi də vardı, zavodu da, əsgərliyi də, dustaqqanası da, kommunisti də, kapitalisti də, üstəlik, dəst-dəst qaydaqanunu, fərmanı, qadağası da. Hamısı da guya onun xatirinə ki, insan deyilən varlığın bir qarın yeməyi olsun, yağışdan daldalanmağa damı olsun, balasının altına atmağa palazı olsun. Hələ möhürlə təsdiqlənənlər bir yana, yazılmamış qaydalara nə deyirsən: bunu eləmə, ona baxma, nəfsini boğ, ata-ananı sev, namus, vicdan, qeyrət – gəl indi bütün bunların içində baş çıxar, büdrəmə, yıxılma, alçalma.

Anası son zamanlar bir falçını tez-tez xatırlayırdı. Xatırlayıb heyrətlənirdi, Allaha şəkk gətirənə söyürdü. Bu əhvalat çoxdan olmuşdu, onda hələ dünyada yoxuymuş. Ancaq falçı deyib ki, bir oğlun da olacaq. Atasının tutulmağı, “uzaq səfərdən” sonra başqası ilə evlənməyi, anasının belindəki ağrılar, bu ağrının ondan ölənə kimi əl çəkməyəcəyi – hamısı düz çıxmışdı. Falçı böyük oğlunun xoşbəxt taleyini də əvvəlcədən görmüşdü, özü də bunu iki-üç dəfə təkrar eləmişdi. O, alın yazısına inanırdı. Ancaq içi tüklü məst kimi səssiz-səmirsiz dolaşan, yanında gözükölgəliyimiş tək arvadından çəkinən, yemək yedikləri yerdə mətbəxə keçib, gizləncə yüz qram vurub qayıdan qardaşına onun xoşbəxt deməyə dili gəlmirdi. Bəlkə Allah üçün xoşbəxtlik o idi ki, adam varlı-hallı olsun, diş tökülməsin, mədəsi ağrımasın, övlad görsün və uzun bir ömür yaşasın, Xeyri qarı kimi, elə uzun ömür ki, olub-keçəni, keçmişini, hətta əzablarını da unutsun – keçmişini unudan adamın nə əzabı – və

ölüm gəlib onu vur-tut bədəninin ağrısından qurtarsın. Daha sevgidi, yaxşılıqdi, pislikdi, bunları necə başa düşməkdə, nəyə sevinməkdə – yəqin bunları Allah adamların öz ümidinə buraxmışdı. Qoy onda biz başqa cür düşünək, Səlvi xanım, deyək ki, insan dünyaya əzab çəkmək üçün gəlir. Belə fikirləşək və taleyimizlə barışaq. Kim bilir, bəlkə taleyimizlə barışanda biz elə xoşbəxt oluruq?!

Amma Səlvi ondan sirr də saxlayırdı – hər halda, özünə belə gəlirdi, elə bilirdi qara divlərin gecələr o bapbalaca otaqda ona əziyyət verməyindən xəbəri yoxdu. Divlərin gözü düşüb Səlviyə, istəyirlər ürəyinə xof salsınlar, şübhələr içində üzdürsünlər, ondan üzü dönsün. Hələ ki, gücləri çatmırdı, Səlvinin sevgisi onların əl-ayağını bağlamışdı, bu sevgi yoxa çıxanda divlər Səlvinə ondan alıb yeddi dağın arxasına aparacaqdılar. Ona görə Səlvidən soyuqluq hiss eləyəndə tezcə özünü yığırdırdı, dönüb olurdu həssas, qılıqcıl, mehriban, məşuqəsi yolunda hər məşəqqətə qatlaşan igid bir oğlan. Bəlkə də Səlvinə itirmək ona elə də yer eləməzdi, ancaq uduzmaq pis şeydi, bunun ağrısına, özü də bu yaşda, dözə bilməyəcəyindən qorxurdu. Həm də istəyirdi özünü bir sınısın, görsün divlərlə vuruşmağa qüvvəsi çatırmı, hələ nəyəsə qadirdimi.

Onun ötəri coşğunluğunu ola bilməzdi ki, arvadı hiss eləməsin, heç olmasa, yataqda hiss eləməmiş olmazdı. Yəqin, gümanı başqa şeyə gəlmirdi, bunu həmin günün xoş havasından, ya bişirdiyi dadlı yeməkdən görürdü.

Kefi pis olanda, həmişə çalışırdı yaxşı geyinsin. Üzünü qırxırdı, ətirlənirdi, dodaqlarına təbəssüm qondururdu. Gülümsəməyi gözəl bacarırdı. Bəzən heç danışırdı da, elə gülümsəyirdi. Evdə, işdə, yolda. Hamı da ondan razı

idi. Çünki o, hamının zəif yerini bilirdi və çalışırdı oraya toxunmasın. Bir də bilirdi ki, onu daha çox sevə bilərdilər. İmkanlı olsaydı, dost-tanış bir yana, evdə arvad-uşaq başına dolanardı, gələndə ayağa durardılar, ayaqqabılarını çıxarırdılar, pencəyini tutardılar, qılığına girərdilər. O, bu sevginin işığını bəzən uşaqlarının üzündə görürdü. Və həmişə belə olmadığına darılmırdı. Çünki bu, çox təbii idi. Bunları başa düşüb darılmadığı üçün həтта gizlicə özünə hörmət eləyirdi.

Arvadı pişikləri xoşlayırdı, ona görə o, hərdən pişik olurdu.